Jacek Czechowicz*

ARCHITEKTURA SAKRALNA KRAKOWA OD POŁOWY XIX WIEKU – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

SACRED ARCHITECTURE OF CRACOW FROM THE HALF OF THE 19th CENTURY – THE PAST AND THE PRESENT TIME

Architektura sakralna, z uwagi na jej specyfikę, pozwala przejrzyście zanalizować zmieniający się sposób podejścia twórców do kwestii pojmowania roli i znaczenia obiektu sakralnego. Na przestrzeni stulecia można zaobserwować zwiększającą się ilość zróżnicowanych kreacji przestrzeni sakralnej. Prognoza na przyszłość, formułowana na podstawie doświadczeń minionych epok, nie wyklucza potencjalnej możliwości powrotu do zbliżonej idei twórczej, choć realizowanej w możliwie szerokim zakresie.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, architektura współczesna

Sacred architecture, because of her specificity, lets analyse the changing approach of authors to the issue of comprehending the role and meaning of the sacred object. Over an area of the century it is possible to observe increasing number of diversified performances of the sacred space. Forecast next time, formulated on the basis of experience of bygone eras, doesn't exclude the potential option of the return to the similar idea creative, though carried out in possibly wide range.

Keywords: sacred architecture, contemporary architecture

Otaczającą nas architekturę można podzielić na dwie kategorie: architekturę współczesną, rozumianą jako ogół form przestrzennych powstałych „dziś" lub przynajmniej w czasach współczesnego pokolenia i pozostałą – odbieraną jako ogół form o stylistyce „dawniejszej", nieprzystającej do bieżących możliwości technicznych i nowatorskich rozwiązań. Wydaje się jednak, że tak ogólnikowy podział nie jest wystarczający dla precyzyjnego wyróżnienia architektury „dzisiejszej". Wszelka kwalifikacja elementów do określonych kategorii pociąga za sobą ich odrębność. Tymczasem, w odniesieniu do architektury – zarówno ta współczesna, jak i dawniejsza, nie istnieją w zupełnym oderwaniu – pomiędzy nimi występuje szereg punktów odniesienia; nawet przy braku powiązań stanowią dla siebie wzajemne tło – co już jest pewnym elementem łączącym. Co więcej – architektura dawniejsza, może chętnie odsuwana przez współczesnych twórców, jako

* Czechowicz Jacek, dr inż. arch., Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków.

BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

konglomerat „zużytych" form, stanowi jednak inspirację twórczą, choćby podświadomą – jest wstępem do decyzji: czy w nowej kreacji stosować kontynuację stylistyczną, czy świadome zaprzeczenie dotychczasowych wzorów.

Określenie „teraz" dla architektury może być pojmowane elastycznie: rozumiane jako chwila bieżąca, ale także obecne dziesięciolecie czy nawet epoka. Współczesność w architekturze istniała zawsze; każdy element przestrzenny powstawał w warunkach swojej doby – zmienność stylistyk w poszczególnych epokach stanowiła odzwierciedlenie ewolucji tychże uwarunkowań. Jednocześnie – w miarę powstawania kolejnych form, zmianie podlegała także ocena form wcześniejszych. Dzieło architektoniczne zaprojektowane dawniej, może w określonych warunkach stać się źródłem nowych inspiracji. Z tych powodów współczesne formy architektoniczne mogą zawierać w sobie echa osiągnięć minionych epok.

Pojmowanie współczesności utożsamiane jest z okresem powstawania form związanych z najnowszymi osiągnięciami techniki, ułatwiającymi realizacje nowatorskich koncepcji twórczych. Istotne jest przyporządkowanie obecnej doby do ustalonych ram czasowych, wyznaczonych przełomowym dziełem architektonicznym. Twórca, projektując nową formę, chce z założenia zaproponować coś oryginalnego i nieprzeciętnego. W dążeniu do ukazania swojego indywidualizmu (swojej teorii) ukryta jest myśl o nowej przyszłości, która wymaga wyraźnej zmiany dotychczasowego postrzegania architektury. W architektonicznych kreacjach można stosować elementy tradycyjne, w pewnym stopniu rozwinięte lub przetworzone, albo też formy będące efektem awangardowego spojrzenia na architekturę – budujące przyszłość. Wiąże się to zwykle z wykorzystaniem współczesnej technologii, materiałów, eksperymentalnych prób, ale przede wszystkim z wykształceniem takiego wyrazu formy przestrzennej, która ma szansę stać się punktem wstępnym dla nowej współczesności. Bez dłuższej perspektywy czasowej nie da się ocenić, czy konkretna forma utożsamia się z przełomem stylistycznym – gdyż możemy mieć jedynie do czynienia z dziełem pozornie nowatorskim, ale nie stanowiącym początku innego sposobu twórczego myślenia.

Definicja architektury, jako „sztuki kształtowania przestrzeni" jest ogólnym pojęciem określonej dziedziny twórczości. W rozszerzeniu niniejszego terminu należy rozumieć, że nie zawsze chodzi o budowanie nowej przestrzeni, ale nadawanie przestrzeni zastanej innego kształtu na zasadzie dopełnienia lub wzbogacenia nową treścią. Być może bieżącym zadaniem architektury jest obecnie nie tylko tworzenie coraz to innych „kształtów przestrzennych", ale modelowanie i stymulacja wykształconej już przestrzeni.

Architektura sakralna, z uwagi na jej szczególną rolę i specyfikę zawartą w monumentalnych formach świątyń, pozwala w sposób wyrazisty zanalizować zmieniający się w czasie sposób podejścia twórców do kwestii pojmowania roli i znaczenia obiektu sakralnego wyrażonych jego formą. W Krakowie, na przestrzeni wielu stuleci, tworzyły się odmienne stylistyki, kształtowały się ugruntowane przyzwyczajenia oraz w okresach przełomowych powstawały dzieła nowatorskie. Z perspektywy dnia dzisiejszego trudno przesądzić, czy stylistyka obiektów sakralnych projektowanych obecnie jest bardziej awangardowa od tych, które powstawały wcześniej. Czy jest dziś możliwe stworzenie dzieł tak przełomowej miary, jak renesansowa kaplica Zygmuntowska czy barokowy kościół św. Piotra i Pawła?

Następujące po sobie style architektoniczne, od romanizmu po klasycyzm, w jednoznaczny sposób precyzowały zasady budowania formy przestrzennej. W XIX wieku architekci podjęli próbę zdefiniowania nowych reguł projektowania, zmierzających w kierunku stworzenia nowego stylu architektonicznego.

W drugiej połowie XIX wieku, w powiększającym się Krakowie zaczęły powstawać świątynie, które były

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

1. Kaplica św. Józefa przy klasztorze Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia w Łagiewnikach, wg proj. Karola Zaremby, 1889–1893, (fot. autora)/Saint Józef's chapel by the Congregation of the Sisters of Our Lady of Mercy in Łagiewniki, designed by Karol Zaremba, 1889–1893, (photo by author)
2. Kościół pw. św. Karola Boromeusza, proj. Bogusław Podhalański, konsekrowany 4.11.2009, (fot. autora)/The church of St. Karol Boromeusz, designed by Bogusław Podhalański, consecrated in 4.11.2009 (photo by author)

1

2

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

specyficznym odzwierciedleniem architektury minionych epok. Ich nowatorstwo polegało na oryginalnym sposobie interpretacji dawnych rozwiązań architektonicznych, poprzez zamierzoną zmianę proporcji oraz swobodną i wielostylową, historyzującą kompozycję. Nowoczesność pojmowano wówczas, jako świadome ustosunkowanie się do tradycji i dorobku polskiej architektury oraz dodawanie do takiej podstawy nowych wartości.

Jednym z przykładów ówczesnych tendencji może być kaplica św. Józefa przy klasztorze Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia w Łagiewnikach. Kaplica powstała według projektu architekta Karola Zaremby w latach 1889–1893. Swoją formą sugeruje niemal wierną kopię kościoła gotyckiego, z pozoru niewnoszącą żadnych prekursorskich wartości. Dokładniejsza analiza ujawnia intencje projektanta, zmierzające do uzyskania wyrazu nowej stylistyki na bazie tradycyjnych punktów odniesienia. Bryła obiektu jest niemal wiernym powtórzeniem proporcji gotyckiej świątyni fundacji kazimierzowskiej, ze swym wyniosłym dachem, czerwonymi, ceglanymi ścianami z romboidalnym układem ciemnych zendrówek, wysmukłymi szczytami i maswerkowym krzyżem wypełniającym okna nawy głównej. Kompozycja taka, była zapewne w rozumieniu autora koniecznym nawiązaniem do narodowych tradycji. Pozostałe elementy są już swobodną kreacją, interpretującą w nowy sposób różnorodne formy stylistyczne: romańskie, gotyckie, renesansowe i barokowe. Mamy tu zatem do czynienia m.in. z gotyckim prezbiterium, choć o znacznie zmniejszonych proporcjach, gotycko wydłużonymi oknami, ale zamkniętymi półkoliście, przyporami, które spełniają jedynie rolę dekoracyjną czy półkolistym zwieńczeniem szczytu ściany tęczowej (il. 1). Kaplica stanowiła część większego założenia przestrzennego, spinając dwa skrzydła budynków: klasztoru i zakładu dla dziewcząt, prowadzonego przez siostry zakonne. Położono tu nacisk zarówno na funkcjonalność całego zespołu (stąd bogaty i przemyślany rozkład wnętrz) jak też odpowiednie usytuowanie przestrzenne z wykorzystaniem stoku wzniesienia z widokiem na Kraków. Niestety, wieża kaplicy została zrealizowana w dużym uproszczeniu, co pozbawiło ten kompleks malowniczej dominanty o ciekawej stylistyce i wysmukłych proporcjach [1].

Współcześnie trudno jest mówić o jednolitej tendencji kształtowania formy obiektu sakralnego. W architekturze sakralnej ostatnich dziesięcioleci można zaobserwować zróżnicowane podejście architektów, realizujących własną koncepcję stylistyczną, niekoniecznie wynikającą z określonego, jednolitego trendu. Współczesne realizacje krakowskich obiektów sakralnych prezentują bowiem szerokie spektrum urzeczywistnienia pojęcia „sacrum" przez poszczególnych autorów. Każda z tych świątyń budzi wrażenie samodzielnego dzieła kompozycyjnego, będącego indywidualną wizją współczesnego twórcy. Najnowsze kościoły, w swych zróżnicowanych formach, są mniej lub bardziej udaną próbą stworzenia tej szczególnej przestrzeni publicznej, która z założenia powinna przypisywać lokalnym społecznościom cechy tożsamości kulturowej [2].

Jedną z najnowszych świątyń Krakowa, jest kościół św. Karola Boromeusza, budowany w latach 1999–2010 na skraju nowego osiedla mieszkaniowego Żabiniec. Kompozycja całości jest połączeniem form miękkich i linearnych, płaszczyzn oraz powierzchni walcowatych. Układ przestrzenny obiektu nawiązuje do klasycznego systemu bazylikowego – z korpusem nawowym i półkoliście zakończonym prezbiterium. W tej swobodnej, nieco rzeźbiarskiej kompozycji, można odczytać ślady elementów tradycjonalistycznych, jakkolwiek każdy z nich stanowi autorską interpretację przestrzenną. Prezbiterium o kształcie zaczerpniętym jakby z romanizmu jest wysokie i masywne. Ściany naw bocznych złożone z układu powierzchni walcowych dają wrażenie gotyckiego, rytmicznego podziału na przęsła. Dwuspadowe pokrycie korpusu przypomina łamany dach krakowski,

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

a dominantą kościoła jest wieża w formie wysmukłej iglicy umieszczona na początku głównej osi (il. 2).

Obydwa opisane obiekty dzieli różnica ponad stu lat. Pomimo znacznej ewolucji poglądów w ciągu tego okresu, można zaryzykować twierdzenie, że architekci niezmiennie odczuwają potrzebę utrzymania nieprzemijających wartości sacrum i możliwości czerpania z bogatego doświadczenia minionych epok, nie rezygnując jednak z posługiwania się odmiennymi środkami wyrazu, charakterystycznymi dla danej epoki.

Świątynia, niezależnie od okresu powstania, jest obiektem o szczególnym znaczeniu; proces projektowania jest specyficznym zadaniem twórcy takiej przestrzeni. Charakter i funkcja obiektu sakralnego zakłada w części konserwatywny i tradycjonalistyczny sposób podejścia do projektowania formy, choćby tej w najnowszym wydaniu. Jest to określona specyfika projektowania, która bynajmniej nie wyklucza tworzenia oryginalnych, niespotykanych wcześniej rozwiązań przestrzennych.

Architekt już na wstępie zmuszony jest do przyjęcia wielu kompromisów – mając świadomość spełnienia szerokiego spektrum założeń – oczekiwań wiernych, potrzeb liturgicznych a także typowych zasad kształtowania formy architektonicznej. Swoją myśl realizuje poprzez pryzmat własnej teorii architektury, może zbudowanej na własny użytek, ale zapewne z ukrytym założeniem akceptacji przez szersze grono odbiorców.

W odróżnieniu od twórców dziewiętnastowiecznych, poszukujących wyraźniejszych inspiracji z czasów dawniejszych, architekci starają się dziś komponować formy złożone z układów współczesnych, nadając im cechy obiektu sakralnego. Świątynie są raczej efektem zindywidualizowanego architektonicznego eksperymentu, niż konsekwentnie realizowanej, spójnej idei.

Porównanie sposobów pojmowania współczesności przez architektów działających obecnie oraz w minionych epokach daje szersze możliwości odpowiedzi na pytanie: czym jest „dziś" dla twórcy architektonicznej formy sakralnej. Na przestrzeni ostatniego stulecia widoczna jest swoista ewolucja traktowania pojęcia *sacrum*. W czasach najnowszych można zaobserwować stopniowe odejście od jednej idei twórczej na rzecz rozwoju indywidualnych kreacji. Architektura staje się bardziej kontrowersyjna, ze swoimi coraz to innymi kategoriami kształtowania przestrzeni. Trudno obecnie prognozować o dalszej przyszłości architektury sakralnej. Odwołując się do wielu doświadczeń architektury minionych wieków, nie można wykluczyć, że powstaną warunki, w których nastąpi powrót do kształtowania może szeroko rozumianego, ale zbliżonego nurtu stylistycznego.

PRZYPISY

[1] Architekt, miesięcznik poświęcony architekturze, Rok 3, nr 5, 1902, s. 23, 51–55.

[2] M. Solska, *Współczesny człowiek i jego sacrum*, [w:] *Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości miejsca*, Wyd. Politechniki Lubelskiej, Lublin 2006, s. 94, 95.

BIBLIOGRAFIA

Architekt, miesięcznik poświęcony architekturze, Rok 3, nr 5, 1902.

Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości miejsca, Wyd. Politechniki Lubelskiej, Lublin 2006.

BPK BIBLIOTEKA CYFROWA POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ